

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA SINTAKTIK TIPOLOGIYA SYNTACTIC TYPOLOGY OF ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES

Kholiyorova Marjona Sobir kizi

Termez University of Economics and Service
Faculty of Pedagogy and Social Humanities
Foreign Language and Literature, III year, group 5.23

Allayev Zafar Mengboyivich

Zafarallayev598@gmail.com

Anotatsiya. Mazkur maqolada ingliz va o'zbek tillarining sintaktik tipologiyasi qiyosiy-lingvistik yondashuv asosida tahlil qilinadi. Tadqiqotning markazida ikki tilning sintaktik yasaliishi, so'z tartibi, gap bo'laklarining funksional taqsimoti, fe'ling grammatik markaz sifatidagi roli, kelishik kategoriyasining sintaktik yuklamasi hamda bog'lovchi vositalarning struktur-semantik xususiyatlari turadi. Ingliz tili analitik tuzilishga ega bo'lib, sintaktik munosabatlar asosan qat'iy SVO modeli orqali ifodalanadi, o'zbek tili esa agglutinatив-sintetik tizimga mansub bo'lib, SOV modelining erkin variantlarini namoyon etadi. Tadqiqot natijalari ikki tilning sintaktik universalialar va tipologik farqlar nuqtayi nazaridan ilmiy asoslangan xulosalarni taqdim etadi.

Kalit so'zlar: Sintaktik tipologiya, analetik til, agglutinatив til, so'z tartibi, sintaktik universalialar, kelishik kategoriyasi, fe'l markazi, bog'lovchi vositalar.

Abstract. The article analyzes the syntactic typology of English and Uzbek through a comparative-linguistic approach. The study focuses on the syntactic architecture of both languages, including word order, the functional distribution of sentence constituents, the role of the verb as the grammatical nucleus, the syntactic load of case categories, and the structural-semantic properties of connective devices. English, as an analytic language, expresses syntactic relations primarily through a fixed SVO pattern, whereas Uzbek, belonging to the agglutinative-synthetic type, demonstrates flexible variants of the SOV pattern. The findings present theoretically grounded conclusions regarding syntactic universals and typological divergences between the two languages.

Keywords: Syntactic typology, analytic language, agglutinative language, word order, syntactic universal, case category, verbal nucleus, connective devices.

Kirish. Sintaktik tipologiya tilshunoslikning muhim nazariy yo'nalishlaridan biri bo'lib, u tillarning grammatik tuzilishini universalialar, tiplar va struktur modellarga ko'ra tasniflaydi. J. Greenberg tomonidan ishlab chiqilgan sintaktik universalialar nazariyasi tillararo umumiylik va farqlarni aniqlashda asosiy metodologik mezon sifatida qaraladi ¹. Ingliz tili german tillari guruhiga mansub bo'lib, analitik tuzilishning ustuvorligi sababli sintaktik munosabatlar asosan so'z tartibi, yordamchi fe'llar va predloglar orqali ifodalanadi ². O'zbek tili esa turkiy tillar oilasiga

¹ Greenberg, J. H. (1966) *Universals of Language*. 2nd ed. Cambridge, MA: MIT Press, pp.73-85.

² Quirk, R., Greenbaum, S., Leech, G., & Svartvik, J. (1985). *A Comprehensive Grammar of the English Language*. London: Longman, pp. 51-75.

kiruvchi agglutinatív til bo'lib, sintaktik munosabatlar morfologik qo'shimchalar orqali belgilanadi, bu esa so'z tartibining nisbatan erkin bo'lishiga imkon yaratadi ³. Ushbu maqola ingliz va o'zbek tillarining sintaktik tizimini qiyosiy tahlil qilish orqali ularning tipologik xususiyatlarini aniqlashni maqsad qiladi.

Adabiyotlar tahlili. Greenbergning universalialar haqidagi tadqiqotlari sintaktik tizimlarning umumiy qonuniyatlarini aniqlashda muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi ⁴. Sapirning til tipologiyasi haqidagi qarashlari analitik va sintetik tillarning struktur farqlarini izohlashda asosiy metodologik manba hisoblanadi ⁵. Ingliz tili sintaksisi bo'yicha Quirk, Greenbaum va Leechning ishlari ingliz tilidagi qat'iy so'z tartibi, yordamchi fe'llarning grammatik yuklamasi va predloglarning sintaktik funksiyalarini chuqur tahlil qiladi ⁶. O'zbek tilshunosligida G'ulomov, Rahmatullayev va Nurmonov tomonidan olib borilgan tadqiqotlar o'zbek tilining agglutinatív tabiatini, kelishik kategoriyasining sintaktik yuklamasini va gap bo'laklarining struktur-semantik xususiyatlarini ilmiy asosda yoritadi ^{7, 8, 9}. Bybee morfologik tipologiya va grammatik kategoriyalarning shakllanish mexanizmlarini izohlab, agglutinatív tillarning struktur xususiyatlarini chuqurlashtiradi ¹⁰.

Asosiy qism.

1. Ingliz va o'zbek tillarining tipologik tasnifi. Ingliz tili analitik til bo'lib, grammatik ma'no asosan yordamchi fe'llar, predloglar va qat'iy so'z tartibi orqali ifodalanadi ¹¹. O'zbek tili

³ G'ulomov, A.(1965) O'zbek tili grammatikasi. Toshkent: O'zbekiston Fanlar Akademiyasi Nashriyoti, pp.145-168.

⁴ Greenberg, J. H.(1966) Universals of Language. 2nd ed. Cambridge, MA: MIT Press, pp.73-85.

⁵ Sapir, E.(1921) Language: An Introduction to the Study of Speech. New York: Harcourt, Brace & Company, pp.110-124.

⁶ Quirk, R., Greenbaum, S., Leech, G., & Svartvik, J.(1985) A Comprehensive Grammar of the English Language. London: Longman, pp.51-75.

⁷ G'ulomov, A.(1965) O'zbek tili grammatikasi. Toshkent: O'zbekiston Fanlar Akademiyasi Nashriyoti, pp.145-168.

⁸ Rahmatullayev, Sh.(1992) Hozirgi o'zbek adabiy tili. Toshkent: O'qituvchi, pp. 240-265.

⁹ Nurmonov, A.(2001) Tilshunoslikka kirish. Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti Nashriyoti, pp.88-105.

¹⁰ Bybee, J.(1985) Morphology: A Study of the Relation between Meaning and Form. Amsterdam: John Benjamins Publishing, pp.195-210.

¹¹ Quirk, R., Greenbaum, S., Leech, G., & Svartvik, J.(1985) A Comprehensive Grammar of the English Language. London: Longman, pp. 51-75.

esa agglutinatív-sintetik til bo‘lib, grammatik ma‘no morfologik qo‘shimchalar orqali shakllanadi, bu esa sintaktik munosabatlarning morfologik markerlar orqali belgilanishini ta‘minlaydi ¹². Bu tipologik farq ikki tilning sintaktik qurilishida tub struktur tafovutlarni yuzaga keltiradi.

2. So‘z tartibi va uning sintaktik yuklamasi. Greenbergning universalialaridan biri shuni ko‘rsatadiki, SVO va SOV modellari tillarning asosiy sintaktik tiplarini belgilaydi ¹³.

Ingliz tili (SVO modeli) Ingliz tilida so‘z tartibi qat‘iy bo‘lib, sintaktik munosabatlar aynan tartib orqali belgilanadi. Masalan: I read a book. Tartibning buzilishi grammatik xatoga olib keladi, chunki ingliz tilida kelishik qo‘shimchalari mavjud emas ¹⁴.

O‘zbek tili (SOV modeli). O‘zbek tilida so‘z tartibi nisbatan erkin bo‘lib, gap bo‘laklarining joylashuvi urg‘u, pragmatik ma‘no va kontekstga ko‘ra o‘zgarishi mumkin: Men kitob o‘qidim. Kitobni men o‘qidim. Bu erkinlik morfologik markerlarning kuchliligi bilan izohlanadi ¹⁵.

3. Fe‘lning sintaktik markaz sifatidagi roli. Ingliz tilida fe‘l grammatik markaz bo‘lib, zamon, mayl va aspekt ma‘nolari yordamchi fe‘llar orqali ifodalanadi: am reading, have read, will read ¹⁶. O‘zbek tilida esa fe‘l morfologik qo‘shimchalar orqali zamon, shaxs, mayl va aspektni bildiradi: o‘qidim, o‘qiyapman, o‘qirman ¹⁷. Bybee fe‘l morfologiyasining grammatik kategoriyalarni shakllantirishdagi rolini alohida ta‘kidlaydi ¹⁸.

4. Kelishik kategoriyasining sintaktik funksiyasi. Ingliz tilida kelishik qo‘shimchalari mavjud emas, sintaktik munosabatlar predloglar orqali belgilanadi: to the school, from the house ¹⁹. O‘zbek tilida esa 6 ta kelishik mavjud bo‘lib, ular sintaktik munosabatlarni aniq belgilaydi: maktabga, uyga, do‘stim bilan ²⁰. Bu farq o‘zbek tilida so‘z tartibining erkin bo‘lishiga imkon

¹² G‘ulomov, A. (1965) O‘zbek tili grammatikasi. Toshkent: O‘zbekiston Fanlar Akademiyasi Nashriyoti, pp.145-168.

¹³ Greenberg, J. H. (1996) Universals of Language. 2nd ed. Cambridge, MA: MIT Press, pp.73-85.

¹⁴ Quirk, R., Greenbaum, S., Leech, G., & Svartvik, J. (1985) A Comprehensive Grammar of the English Language. London: Longman, pp. 51-75.

¹⁵ Rahmatullayev, Sh. (1992) Hozirgi o‘zbek adabiy tili. Toshkent: O‘qituvchi, pp.240-265.

¹⁶ Quirk, R., Greenbaum, S., Leech, G., & Svartvik, J. (1985) A Comprehensive Grammar of the English Language. London: Longman, pp. 51-75.

¹⁷ Rahmatullayev, Sh. (1992) Hozirgi o‘zbek adabiy tili. Toshkent: O‘qituvchi, pp. 240-265

¹⁸ Bybee, J. (1985) Morphology: A Study of the Relation between Meaning and Form. Amsterdam: John Benjamins Publishing, pp.195-210.

¹⁹ Bybee, J. (1985) Morphology: A Study of the Relation between Meaning and Form. Amsterdam: John Benjamins Publishing, pp.195-210.

²⁰ G‘ulomov, A. (1965) O‘zbek tili grammatikasi. Toshkent: O‘zbekiston Fanlar Akademiyasi Nashriyoti, pp.145-168.

yaratadi.

5. Bog'lovchi vositalarning tipologik xususiyatlari. Ingliz tilida qo'shma gaplar asosan bog'lovchilar orqali tuziladi: and, but, because, although²¹. O'zbek tilida esa bog'lovchilar bilan bir qatorda fe'lning ko'makchi shakllari ham sintaktik bog'lovchi vazifasini bajaradi: kelib, borib, kelgani uchun²². Bu holat o'zbek tilining agglutinatib tabiatidan kelib chiqadi.

6. Gap bo'laklarining struktur-semantik taqsimoti. Ingliz tilida ega doimo fe'l oldida keladi, to'ldiruvchi esa fe'ldan keyin joylashadi²³. O'zbek tilida esa to'ldiruvchi fe'l oldida keladi, aniqllovchi esa aniqlanmishdan oldin keladi, lekin tartib erkinroq²⁴. Sapirning fikricha, sintaktik erkinlik morfologik markerlarning kuchliligi bilan bevosita bog'liq²⁵.

Xulosa. Ingliz va o'zbek tillarining sintaktik tipologiyasi ularning genealogik mansubligi, grammatik qurilishi va tarixiy rivojlanishiga bog'liq holda shakllangan. Ingliz tili analitik tuzilishga ega bo'lib, sintaktik munosabatlar asosan so'z tartibi va yordamchi vositalar orqali belgilanadi. O'zbek tili esa agglutinatib-sintetik tizimga mansub bo'lib, grammatik ma'no qo'shimchalar orqali ifodalanadi va so'z tartibi nisbatan erkin. Qiyosiy tahlil shuni ko'rsatadiki, har ikki til o'ziga xos sintaktik mexanizmlarga ega bo'lsa-da, ular umumiy kommunikativ universalialar asosida shakllangan. Tadqiqot natijalari qiyosiy tilshunoslik, tarjima nazariyasi va til o'qitish metodikasi uchun muhim ilmiy asos yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Greenberg, J. H. (1996) *Universals of Language*. 2nd ed. Cambridge, MA: MIT Press, pp.73-85.
2. Quirk, R., Greenbaum, S., Leech, G., & Svartvik, J. (1985) *A Comprehensive Grammar of the English Language*. London: Longman, pp. 51-75.
3. G'ulomov, A. (1965) *O'zbek tili grammatikasi*. Toshkent: O'zbekiston Fanlar Akademiyasi Nashriyoti, pp.145-168.
4. Sapir, E. (1921) *Language: An Introduction to the Study of Speech*. New York: Harcourt, Brace & Company, pp. 110-124.

²¹ Quirk, R., Greenbaum, S., Leech, G., & Svartvik, J. (1985) *A Comprehensive Grammar of the English Language*. London: Longman, pp. 51-75.

²² Rahmatullayev, Sh. (1992) *Hozirgi o'zbek adabiy tili*. Toshkent: O'qituvchi, pp.240-265.

²³ Rahmatullayev, Sh. (1992) *Hozirgi o'zbek adabiy tili*. Toshkent: O'qituvchi, pp.240-265.

²⁴ G'ulomov, A. (1965) *O'zbek tili grammatikasi*. Toshkent: O'zbekiston Fanlar Akademiyasi Nashriyoti, pp.145-168.

²⁵ Sapir, E. (1921) *Language: An Introduction to the Study of Speech*. New York: Harcourt, Brace & Company, pp. 110-124.

Journal: <https://ifsmrc.org/index.php/aijrm>

5. Rahmatullayev, Sh.(1992) Hozirgi o‘zbek adabiy tili. Toshkent: O‘qituvchi, pp.240-265.
6. Bybee, J.(1985) Morphology: A Study of the Relation between Meaning and Form. Amsterdam: John Benjamins Publishing, pp.195-210.